

Mreža za unapređenje poslovnog okruženja:

Prvonagrađeni rad na konkursu: Mladi na tržištu rada u Srbiji

Sanja PETKOVSKA

Razlozi za nadanje i očajavanje: svet rada i mladi

Dok su mladi u Srbiji tokom 90-tih nastojali da sakupe novac kako bi kupili dugo željene „Nike“ patike, ili su pokretali proteste kako bi pozvali na otpor jednom ideološki i socijalno nedefinisanim političkom modelu (u kategorijama političke teorije), kreirane od pojedinaca i interesnih grupa koje su održale svoje pozicije moći zahvaljujući rezignaciji većeg dela stanovništva, posebno među mladima, svet se teško pojmljivom i teško uhvatljivom brzinom transformisao iz korena.

Prilikom svoje inauguracije 1949. predsednik Truman je veći deo sveta označio kao „nerazvijeno područje“, u kome je veća proizvodnja ključ za prosperitet i mir¹. Ta podela postaje ključna za sva kasnija politička i društvena zbivanja, razmera i karakteristika koje su bile strane svakom prethodnom društvu. Klasifikacija koja je počela da vlada društvenim naukama sa značenjem bliskim Trumanovoj tezi bila je u nekom obliku već zastupljena u svetu rada i obrazovanja za vreme industrijske revolucije i pojave masovnog školovanja, koje je proizašlo iz potrebe za novim znanjima i sposobnostima, neophodnim za opstanak u takvom svetu rada, u kom se sve odvija u ključu tehnologije, tržišta i zakona akumulacije kapitala.²

Nakon što su se studenti 1968., u jednom od najvećih društvenih protesta protiv kapitalizma i surove orijentacije društva isključivo na profit i eksploataciju, pobunili u celom svetu (kao da su naslutili globalizacijske trendove koji će doneti standarde, ali skupo plaćene i ne svima dostupne), sada se suočavaju sa preprekama duboko zaostalog birokratskog sistema, pokušavajući da iskoriste sve blagodeti onoga što se danas naziva obrazovanje po Bolonjskim principima. Pljusak pojmova i zahteva pred mladima raste, ukoliko žele da se prilagode dominantnom svetu savremenih informacionih i komunikacionih tehnologija. Na primer, mladi su odjednom i bez posebne pripreme i predznanja počeli da žive i finansijski se osamostaljuju u kontekstu pojmova kao što su: društvo znanja, Curriculum vitae, ECTS sistem bodova, konkurentnost, kompetentnost, trening, doživotno obrazovanje, part-time rad, globalne integracije, mobilnost. Pojmovi koji su u život mladih ljudi koji žive na teritoriji Srbije ušli na „zadnja vrata“, danas postaju dominantni i određuju njihove sudbine, njihovo pozicioniranje u svetu rada, propisujući norme ponašanja koje poslodavci smatraju poželjnim na svim obrazovnim nivoima i u svim sferama privredne delatnosti, i koje određuju njihov školski i akademski uspeh.

Zbog još uvek nedovoljno razvijene društveno-institucionalne infrastrukture i pravne regulative u oblasti rada i zapošljavanja, do tačke kada je ona stabilna toliko da može da

¹ Brudges, James, *The Little Earth Book*, Bristol: Alastair Sawday Publishing, 2002.

² Odnos između društveno-ekonomskih promena i obrazovanja analizira se u okviru naučne discipline *sociologija obrazovanja*.

osigura poštovanje zakona i zaštitu svih ljudskih prava uz nužnost izvršavanja svojih građanskih obaveza, čija realizacija još uvek nije potpuno ostvariva. Mladi u Srbiji danas, možemo tako reći, teško ostvaruju dva osnovna prava iz seta ljudskih prava: pravo na obrazovanje i pravo na rad. Neretko mladi na ovim prostorima Balkana rade u uslovima najamnog rada koji su nalik uslovima koji su vladali u feudalnom dobu. U slučaju da su nekako uspeli da se «probiju» kroz institucionalnu i društvenu džunglu, koja je vladala tokom njihovog školovanja, da su bili koliko-toliko uspešni u učenju i stekli neke više kvalifikacije sa ili bez zakašnjenja u odnosu na svoju generaciju, naslovi u štampi kao što su: „Od diplome nema vajde“³ i „Diploma služi samo za slikanje“⁴ mogu samo dodatno da frustriraju mlade svojom realnom zasnovanošću, guraju ih dalje u defetizam i malodušnost, jer mnogi od njih unapred znaju da neće biti jedan od nekoliko izuzetaka koji će moći da obezbede za sebe posao koji će im omogućiti život po zapadnim standardima. Čak i ukoliko se budu trudili, mnogi od njih nakon što završe fakultet čekaju i po nekoliko godina zaposlenje, radeći sa kvalifikacijom VII stepena poslove koji su loše plaćeni i neadekvatni za njihov nivo obrazovanja, najpre samo privremeno, dok ne nađu «neko bolje rešenje». To za mnoge mlade, otprilike, znači dok ne napune 30 godina i ne povećaju se sve šanse da u daljoj budućnosti za sebe osiguraju status „socijalnog slučaja“ u starosti, kada ne budu mogli da rade privremene poslove za koje je bitan fizički izgled i starost do 35 godina. Poneki od njih će imati sreću da budu zahvaćeni talasom «autsorsinga» (outsourcing), rada u velikim multinacionalnim kompanijama koje otvaraju svoje radne jedinice na prostoru zemalja u razvoju, ali pod sasvim drugačijim uslovima od onih po kojim rade zaposleni kod istog poslodavca u zemlji gde je kompanija osnovana. Iako su oni u odnosu na sve druge mlade zaposlene ljude u Srbiji u velikoj prednosti, dugoročno mladi zaposleni u lokalnim predstavništvima multinacionalnih kompanija ne mogu biti zadovoljni svojim položajem, tako da im preostaje da slede put mladih iz Poljske, Rumunije, Bugarske, Mađarske i drugih zemalja u okruženju, iz kojih i po milion visokokvalifikovanih mladih ljudi između 20 i 35 godina emigrira u zemlje Zapadne Evrope u potrazi za boljim standardima življenja.⁵ Svim mladim ljudima širom Srbije jedino je zagarantovana jedna inovativna karakteristika u svetu savremenog rada: dodatno obučavanje. Ideja sindikalnog organizovanja toliko je nepopularna da joj ne znače ništa ni racionalni argumenti kao što je da za mnoge osmočasovno radno vreme opet može postati tek razvojni ideal. Ljudi koji su došli do određenih pozicija u sindikalnim organizacijama izgleda smatraju da su time postigli svoj cilj, tako da čak ni sindikalna borba za prava radnika, koja je veoma razvijena u većini evropskih zemalja, u Srbiji nije preterano uzela maha zahuktavanjem procesa tranzicije.

Kada generalno govorimo o broju nezaposlenih mladih ljudi, sudeći po podacima, njihov udeo u ukupnoj masi nezaposlenih je i do 30%.⁶ Visokoobrazovani mladi ljudi, kao posebna kategorija, imaju veliki udeo u ukupnom broju nezaposlenih, 76.329 lica potiče iz te obrazovne kategorije⁷, od kojih je 741 nezaposlenih sa stepenom VII/2 i VIII, sa stečenim zvanjem magistra ili doktora nauka. Uopšteno gledano, nezaposleno je

³ Savić Ana, Beograd : Pres, 05. 05. 2007.

⁴ Jakovljević, M., Beograd: Glas Javnosti, 12.12.2005.

⁵ Perspektive za pronalazak posla u okruženju, Beograd: dnevni list Danas, mart/april 2007.

⁶ http://www.startyourcareer.info/download/2007/Konferencija_INFO.pdf

⁷ <http://www.blic.co.yu/ekonomija.php?id=5873>

488.567 mladih ljudi starosti između 19 i 40 godina⁸, prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje. Univerzitetski obrazovani kadrovi imaju velike teškoće da nađu posao u struci, ali takođe i da pronađu posao za koji su potrebne niže kvalifikacije, jer se nakon studiranja teško snalaze na jednostavnim radnim mestima za koja su potrebne osnovne manuelne veštine, fizički izgled i elementarne računске operacije. Sa druge strane, za atraktivne poslove koji zahtevaju visok nivo znanja, uz najčešće veštine znanja engleskog jezika i rada na računaru, koji zahtevaju prolaz kroz složene procese selekcije, nakon što su prošli višegodišnju «torturu» našeg neefikasnog obrazovnog sistema – ovi mladi ljudi nisu osposobljeni. Po pisanju lista „Pres“⁹ najtraženiji visokoobrazovani profili su matematičari, informatičari, farmaceuti, pravnici i ekonomisti, dok na tržištu rada trenutno najgore prolaze mladi sa diplomom nekog od fakulteta društvenih nauka ili diplomom Saobraćajnog, Mašinskog i Arhitektonskog fakulteta. Treba imati u vidu da je celokupna paradigma obrazovanja promenjena u poslednjih par godina, tako da nakon prelaska na tržišno-liberalni društveni model, visoko obrazovanje i obrazovni sistem u celini u Srbiji, kao i u celoj Evropi, treba da budu okrenuti prilagođavanju potrebama rada putem sistema osposobljavanja za konkretni radni profil. Uprkos očekivanjima, taj trend nije uzeo maha, i apsorbovanje i primena te tržišno-efikasne paradigme teku prilično sporo.¹⁰ Ideje o takvoj, usaglašenoj koncepciji sistema rada i sistema obrazovanja, iznete u „Beloj knjizi o obrazovanju i obuci“ iz 1996. godine¹¹, postale su vodeće na čitavom evropskom kontinentu, implementiraju se putem reformi obrazovnih sistema, inicirane su dokumentom Magna Charta Universitatum iz kog se kasnije razvila Bolonjska deklaracija. Nakon Lisabonske deklaracije Predsedništva EU iz 2000. govori se o *ekonomiji zasnovanoj na znanju* (knowledge based economy), u kojoj ključni termini postaju *informacija* i *veština*, za razliku od ranijeg perioda gde je ključna karakteristika radne snage potrebna na tržištu rada, bila fizička snaga. Savremene tendencije govore da bi visokoobrazovani mladi ljudi trebali da, ukoliko se ekonomija bude razvijala predviđenim tokom, koji rezultira strukturom proizvodnje u kojoj poljoprivreda učestvuje u BND sa 2%¹², imaju znatno bolju perspektivu za zapošljavanje u javnom sektoru i mogućnost da iskoriste svoj višegodišnji trud i stečena znanja i veštine. Nažalost, takve rezultate postojećih trendova zapošljavanja sa promenama koje zahvataju privrednu strukturu i javni sektor, još uvek nisu vidljive u Srbiji.

Praksa i volontiranje jesu aktivnosti koje postaju u Srbiji sve popularnije kao jedan od načina da studenti steknu praktično iskustvo i kontakte pre nego što pristupe traženju posla. Volontirati se može u različitim nevladinim organizacijama, koje su postale veoma brojne u Srbiji tokom 90-tih godina. Iskustvo volontiranja može da bude veoma korisno, kao jedan vid nadomešćivanja svih onih iskustava u radu i kompetencijama koje su poslednjih godina bile nedostupne za mlade ljude svih obrazovnih nivoa (i još uvek su u velikoj meri), kao što su: putovanja u inostranstvo,

⁸ Ibidem

⁹ Pres, Beograd, 05.05.2007.

¹⁰ Aksentijević, Milan, Beograd : Zbornik radova polaznika virtuelnog kursa „Srbija u tranziciji“ – Centar za proučavanje informacionih tehnologija Beogradske Otvorene Škole, 2002.

¹¹ <http://ec.europa.eu/education/doc/official/keydoc/lb-en.pdf>

¹² Dok u razvijenim zemljama poljoprivreda u bruto nacionalnom dohotku učestvuje sa 2%, u Srbiji taj udeo iznosi 20%. Prokopijević, Miroslav, Ekonomija zasnovana na znanju, E-volucija, br.13, Beograd, 2006.

rešavanje konkretnih društvenih problema, pisanje projekata, pregovaranje i ugovaranje, sagledavanje fenomena iz internacionalne perspektive, učestvovanje na međunarodnim seminarima i treninzima, organizovanje interaktivne nastave i obuke, i druge veštine koje bi mladi trebalo da usavršavaju i razvijaju tokom rada. Po pisanju dnevnog lista „Glas javnosti“¹³, teško da je obavezna praksa na fakultetima odskočna daska u postupku zapošljavanja, budući da je veoma loše organizovana. Kao i volontiranje, dobra praksa koja pruža mogućnost zasnivanja stalnog radnog odnosa na mestu obavljanja prakse, zavisi pre svega od ličnog i samostalnog angažovanja i zalaganja studenata. Među najatraktivnijim putevima uspostavljanja kontakta sa budućim poslodavcima poslednjih godina jesu *sajmovi zapošljavanja*. Jedan od poznatijih jeste *Career Days*, sajam zapošljavanja čija stvarna uloga u boljim perspektivama mladih da nađu posao ostaje diskutabilna. Naime, iako na sajmu učestvuje oko 50 kompanija, studenti su oduševljeni mogućnostima koje im se pružaju¹⁴, i pre neposrednog održavanja sajma organizatori i kompanije se razmeću brojkama radnih mesta koja nude, nakon održanog sajma retko ko objavi tačan broj kandidata koji su zaposleni na taj način. Ukoliko posetite neki od takvih sajmova, ono što možete da čujete na licu mesta jeste da retko koja kompanija nudi više od jednog radnog mesta, dok većina trenutno ne nudi nijedno, tako da krajnji utisak ostaje da se ti sajmovi prevashodno organizuju radi promocije kompanija. Većina kompanija, redovnih učesnika na tim sajmovima, i inače ima stalno otvorenu bazu za upisivanje novih potencijalnih kandidata za neko radno mesto na svojim oficijelnim sajtovima.

Šta konkretno znače *društvo i ekonomija bazirani na znanju*? Kakva je to paradigma koja pokušava da globalizacijskim kretanjima ujedini sektor rada i sektor obrazovanja i učini ih kompatibilnijima? Najpre, i svet rada i svet znanja zahvaćeni su promenama koje karakteriše ubrzavanje, kontekstualizovanje, problemska orijentacija nakon informatičke i elektronske revolucije, koja je iz korena izmenila način na koji društvo funkcioniše. Učenje za svoju polaznu tačku ima *situacije učenja* (learning situations) za koje je u svakom trenutku poželjno da imaju relaciju prema svetu rada, bilo kao priprema za konkretno radno mesto i rešavanje problema koje ono podrazumeva, bilo kao fleksibilan upliv obrazovanja u svet rada dodatnom obukom, prekvalifikacijom ili dokvalifikacijom. Obrazovanje kao vrednost sama po sebi, mukotrпно i predano izučavanje knjiga koje je neupotrebljivo na tržištu rada, trebalo bi uskoro da bude stvar prošlosti, koju je pragmatički pristup ostavio za sobom kao istorijsku zanimljivost. Sistemski pristup takođe je važan u ovakvoj koncepciji, u centru su elementi sistema – pojedinci, njihove konkretne situacije, razlika između onoga šta oni trenutno znaju i mogu, i onoga što treba da znaju i mogu da urade na radnom mestu na kojem već rade ili na kojem će raditi u budućnosti. Sam uticaj tehnologije na rad je kontradiktoran, ali u svakom slučaju nije jednostran (Zuboff, 1998). Stručnjaci imaju oprečna mišljenja po pitanju toga da li tehnologije uvećavaju mogućnost pojedinaca u radu ili su njihove mogućnosti da biraju jednake u savremenoj, kao i u privrednim oblicima bez tehnoloških inovacija.¹⁵ Po nekim tehnološkim romantičarima, kao što je Braverman (Harry

¹³ Beograd: Glas Javnosti, 12.12.2005

¹⁴ Studenti su svoje utiske na sajmu u dnevnim listovima opisivali kao “dobro je organizovan”, “ima dosta ponuda” i slično. Beograd: Blic, 31.05.2007.

¹⁵ “Nije vjerovatno da će tradicionalna organizacija postići učinkovitost, kvalitetu ili inovativnost koji postaju obavezni u okruženju obilježenom konkurentskim izazovima globalnog tržišta i deregulacije”, Haralambos, M. Sociologija – Teme i perspekrive, Zagreb: Golden Marketing, 2002; (700-703)

Braverman),¹⁶ zanatlije su zapravo kvalifikovaniji nego radnici u fabričkim pogonima i sa osavremenjavanjem proizvodnje na scenu stupa polukvalifikovanost koja je u porastu u SAD, jer radnici imaju mnogo manje veština nego poljoprivrednici. *Pokret za obrazovanje odraslih* (adult education)¹⁷, koji je afirmisan tokom industrijske revolucije u Velikoj Britaniji, u današnjim okolnostima stupa na snagu kao jedino rešenje za intervencije u sistemu rada prikupljanjem informacija o stanju u istom i pronalaženjem obrazovnih rešenja za smanjenje disbalansa između ponude i tražnje u sektorima obrazovanja i rada. Taj pokret je s početka svog razvoja bio deo sindikalne borbe da manuelni radnici dobiju i opšte obrazovanje, ne samo uskostručno. Danas postoje dve vodeće koncepcije koje determinišu delovanje ove discipline proučavanja, kako u formalnom tako i u neformalnom sektoru – *humanistička*, koju zastupa UNESCO i koja akcenat stavlja na pomoć pojedincima da realizuju svoje aspiracije i potencijale u okviru određenih sistema, i *ekonomska*, na kojoj insistira OECD. Prema ekonomskoj koncepciji sistem je u prvom planu i potrebe privrede za kadrovima opremljenim veštinama koje su u međuvremenu postale aktuelne, stoga je neophodan dodatni trening zaposlenih. Sve češće se može čuti pojam *ljudski kapital*, umesto *radna snaga*. Kao vrhunski razvojni ideal, koji je u paketu sa ideologijom slobodnog, liberalnog tržišta prihvatila i Srbija kao princip na kom će zasnovati svoje društveno uređenje, to su principi kojima se rukovode gotovo sve nacionalne vlade u Evropi: okruženje otvorenog učenja, aktivnog građanstva, jednakih mogućnosti i društvene kohezije.

Sa druge strane, kritički pristupi negiraju progresivistički pristup odnosu rada i obrazovanja, uključujući i predstavljanje čitave koncepcije kao idealne za sve kulturno, ekonomski i statusno različite pojedince, iznoseći stav da se uloga obrazovanja u rešavanju ekonomskih problema preneglašava. Primećuje se kako je bez mnogo diskusije usvojen koncept po kome je „Univerzitet tek primer institucije fabričkog tipa: u precizno određenim vremenskim razmacima proizvesti tačno ograničen broj *specijalista* jasno definisanog profila.“¹⁸ Sama reforma obrazovnog sistema u Evropi ima korene u *Obrazovnoj reformi baziranoj na standardima*, koja je započeta na američkom kontinentu. Jedna od najkritičkijih interpretacija globalnih transformacija jeste da ujednačavanjem obrazovnog prostora najviše dobijaju upravo razvijeni delovi sveta, koji će najkvalifikovanim stručnjacima iz celog sveta omogućiti prohodnost i prepoznatljivost na njihovom tržištu rada. Iako često takva shvatanja bivaju tumačena kao retrogradna i zastarela, pomalo nagnuta ka „teorijama zaveré“, koje su veoma nepopularne kao argumentovano zasnovan okvir, gotovo podjednako kao i sindikalna borba među mladima, sa druge strane imamo udruživanje najbogatijih zemalja na svetu u okviru G8, što ipak jeste svojevrsni vid stvaranja blokova bogatih i siromašnih. Promene koje pod uticajem tih zbivanja doživljava viskoko obrazovanje često se tumače i kao potpuna suprotnost načelu autonomnosti, koje je od starih Grka bilo ključni ideal učenja samog, kao prihvatanje podređenosti obrazovanja ekonomiji, što je poništavanje svih dostignuća protesta 1968. godine, koji je izborio nemešanje države u univerzitetska pitanja.

¹⁶ Ibidem (707 – 713)

¹⁷ Torres, R.M., Lifelong learning – a new momentum and a new opportunity for adult basic learning; Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 1998.

¹⁸ Jednu sveobuhvatnu kritiku tržišnog koncepta obrazovanja iznosi Hajrudin Hromandžić, asistent Fakulteta za postdiplomske studije humanistike, <http://www.h-alter.org>.

Florens Refrene, socio-ekonomista i saradnik Instituta za ekonomska i sociološka istraživanja, prema članku „Da li je privremenost naša sudbina“, smatra da su perspektive zapošljavanja i uslovi rada u super-urbanom modernom tehnologizovanom društvu zapravo jednake uslovima i mogućnostima koje su vladale u feudalnom društvu, u vremenu najamnog rada. „Zbog novih tehnologija, nove organizacije rada i tržišnih kaprica, savremeni rad dobija sve više privremeni karakter, a radnik postaje sve manje zaštićen. Opšte osećanje nesigurnosti i njegove moguće posledice ostaju izvan dometa razmišljanja zastupnika novog liberalizma.“¹⁹ *Robert Kastel* odlazi i korak dalje i smatra da je najamni rad postao osnova modernih društava i institucija, jer 89% zaposlenih radi po tom režimu. *Ugovor o stalnom zaposlenju* deo je socijalne istorije; nakon što se 70 - tih godina javljaju po prvi put zahtevi za kolektivnom odgovornošću prema zapošljavanju kao rezultati dugogodišnje borbe radnika za kakvo – takvo ostvarenje svojih osnovnih prava dostižu svoju kulminaciju, do tada marginalne kategorije rada koje su se odnosile na sekundarne delatnosti preduzeća koje se danas nazivaju naprednim i fleksibilnim – *ugovori na određeno vreme i skraćeno radno vreme* (part-time), danas postaju centralne. Mladi su glavna meta ovih oblika rada i po pisanju ovog uvaženog lista, njegove negativne strane njih najviše pogađaju. Sve što su dobili ovakvim oblicima rada jeste da na manje jednostavan način mogu da raskinu radni odnos, i da ih poslodavac na mnogo jednostavniji način može otpustiti. Pri tom sva prava socijalne i zdravstvene zaštite mladi kao i svi drugi nezaposleni ostvaruju danas mnogo teže. Pogodenost mladih dodatno je obeležena time što su oni prvi koji zapravo stupaju u rad po uslovima promenjenog radnog zakonodavstva i koji zbog povećanog standarda življenja imaju daleko veće aspiracije, tako da su mladi današnjice dvostruko indisponirani. Članak u listu „*Svet Diplomacije*“ završava se zaključkom da je izraz «profesionalna socijalna sigurnost» nešto kao «novi način razmišljanja», dok «Zasnivajući socijalnu zaštitu, u najširem smislu te reči (uključujući i obrazovanje), na pravima koja nisu direktno povezana sa radnim ugovorom, pojavljuje se opasnost da se sa preduzeća skine sva odgovornost za zapošljavanje i nezaposlenost.»²⁰ Tu bismo mogli dodati da isto tako stoje stvari i sa odgovornošću države.

Podaci do kojih dolazimo o (ne)zaposlenosti svih kategorija stanovništva često su veoma kontradiktorni i fragmentarni, tako da posmatrajući statističke podatke retko imamo pregled nad čitavim spektrom zbivanja ili možemo da donesemo iole pouzdane zaključke. Najveći problem prilikom određivanja stvarnih stopa zaposlenosti jeste sivo i crno tržište rada, dok pored zakonskih problema ni Služba inspekcije nije dobro organizovana. Specifičan položaj mladih karakterističan je u radu kod privatnih poslodavaca, na radnim mestima gde se kvalifikacije praktično i ne zahtevaju. Obuka za takva radna mesta traje samo nekoliko dana²¹, dok mladi rade pod često veoma nehumanim uslovima, u kojima ne mogu upravljati svojim vremenom. Oblici regulisanja položaja lica koja rade u privatnom sektoru jesu: uplaćivanjem doprinosa – socijalnog i zdravstvenog osiguranja, sklapanjem ugovora o radu preko Omladinske zadruge, ili sklapanjem ugovora o obavljanju honorarnog posla. Često uslove rada i obaveze

¹⁹ Le monde diplomatique, Mart 2006.

²⁰ Ibidem

²¹ Stojić Atanasov, Gordana, Položaj mladih zaposlenih kod privatnih poslodavaca, Beograd: Zbornik radova polaznika virtuelnog kursa „Srbija u tranziciji“ – Centar za proučavanje informacionih tehnologija Beogradske Otvorene Škole, 2002.

zaposlenog i poslodavca reguliše samo *usmeni ugovor*, tako da u slučaju spora ne postoji nikakav oblik zaštite radnika i njegovih prava. Deklarativno, radno vreme je od 6-8 sati u trgovinskim radnjama, i do 10 sati u kafićima, ali se od mladih često traži da ostaju prekovremeno.²² Godišnji odmor je uglavnom neplaćen, kao i bolovanje. Često se radi za nadnicu, što znači da ne postoji fiksna mesečna plata nego se obračunavaju dani koji su provedeni radno. Tokom 1990. i 2000. prosečne zarade u sivoj ekonomiji bile su više nego zarade u javnom sektoru, ali se taj odnos postepeno menjao u toku poslednjih deset godina u korist zaposlenih u javnom sektoru. «U javnosti se ponekad mogu čuti mišljenja da zaposleni kod privatnih poslodavaca sami pristaju na takve uslove i da bi mogli nekom vrstom štrajka da prisile svoje poslodavce da poštuju Zakon o radu» (Stojić-Atanasov: 21), ali to znači ponovo aktivirati mehanizme sindikalnog organizovanja, mukotrpno izgrađene počev od kraja XVIII veka, koje tržišni model privrede ne prepoznaje kao sredstvo borbe, budući da u prvi plan stavlja kompetitivne i individualne, nasuprot kolektivističkim metodama. Mladi koji rade, žive u uslovima nesigurnog zaposlenja, niskih zarada, nezadovoljenih elementarnih potreba koje su karakteristične za njihov uzrast, niskim mogućnostima da započnu samostalni život. Oni u privatnom sektoru rade monotone poslove, koji ne pružaju nikakvu perspektivu niti mogućnost za napredak.

Broj ljudi koji rade na crno se samo pretpostavlja, dok su realne cifre verovatno mnogo veće – ili manje, po nekim pretpostavkama i interpretacijama. Iako su poslednjih godina načinjene neke izmene, ne bi se moglo reći da su one pomogle unapređivanju stanja u svetu rada, sa aspekta mladih. Do 2001. glavni izgovor poslodavaca za neuplaćivanje doprinosa bio je da su oni previsoki, ali nakon izmene zakona koja je te godine načinjena, doprinosi su znatno smanjeni. Veliki broj ljudi zaposlen u većim firmama otpušten je prilikom privatizacije, sa izgovorom da preduzeće mora da postane efikasnije i da treba osloboditi mesto za mlade kadrove. Nije retko iskustvo da, tek nakon što pokušaju da nađu novi posao, zaposleni dođu do saznanja da zapravo nisu imali uplaćivano zdravstveno ni socijalno osiguranje na mestima na kojima su proveli i po nekoliko godina radeći od 10 do 12 časova dnevno, uz jedan slobodan dan nedeljno. Sam postupak tužbe i suočavanja sa bivšim poslodavcem zbog rešenja socijalnog statusa, na samom je oštećenom radniku. Postupci na sudu mogu da traju godinama i neisplativi su sa pozicije radnika koji ima teškoće da nađe drugi posao jer nema definisan status na Zavodu Nacionalne službe za zapošljavanje, budući da je teško utvrditi koliki je radni staž oštećenog lica u tim okolnostima.

Milenijumski ciljevi, vodeća ideologija Ujedinjenih nacija, sve češće se u poslednje vreme pominju u izjavama političara. Nedavno je u Beogradu održan skup *Mladi i Milenijumski ciljevi razvoja do 2015. godine*, među kojima se pominju: smanjenje stope nezaposlenosti mladih do jedne trećine, smanjenje siromaštva za polovinu, iskorenjivanje gladi, poboljšanje položaja žena i uvođenje rodne ravnopravnosti.²³ U ciljevima koje je postavila misija Ujedinjenih nacija u Srbiji, iskorenjivanje nepismenosti se ne izdvaja kao poseban cilj ili podcilj²⁴, što je neobično budući da je, kao što smo videli, taj problem čak i u populaciji mladih veoma izražen u Srbiji, kao i da je iskorenjivanje nepismenosti navedeno kao poseban cilj u originalnom

²² Ibidem

²³ http://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=183030&version=print

²⁴ <http://www.un.org.yu/srp/mdgs.htm>

dokumentu *Milenijumskih ciljeva*.²⁵ Po podacima iz 1991. koji su izneti u listu *Politika*, 43.000 mladih ljudi između 10 i 29 godina je nepismeno, iako definicija nepismenosti jeste problematična, samim tim i svaka navedena brojka ljudi njome izdvojena kao kategorija.²⁶

Evropska komisija sastavila je listu veština za XXI vek koje su ključne za ostvarenje ekonomskog prosperiteta, socijalnog uključenja i ličnog ostvarenja koji su postavljeni kao najvažniji savremeni društveni i lični ideal. U stalnoj i direktnoj relaciji sa radom, obrazovanje nije više samo sticanje znanja, nego i sticanje kompetencija – „kombinacija veština, znanja i stavova, i sadrži preduslov za transferabilno i aplikaciono znanje poznatije kao savremeni koncept učenja često navođen u obrazovnoj periodici, *znati - kako* (know-how).“²⁷ Ukoliko mladi Srbije žele da budu deo evropske kulture, oni moraju da poseduju propisane veštine koje će im doneti lično ispunjenje, mogućnost da u društvenom životu učestvuju kao aktivni građani, i zaposlenje. Na listi neophodnih veština nalaze se: komunikacija na maternjem jeziku, komunikacija na najmanje jednom stranom jeziku, matematička pismenost i kompetencije u nauci i tehnologiji, digitalne kompetencije, obuka za znati-kako učiti, interpersonalne i građanske kompetencije, preduzetništvo i kulturološka ekspresija i svest. Pored ključnih kompetencija, kada je reč o obrazovanju i radu na međunarodnom planu, sve češće se govori i o životnim veštinama, socijalnim veštinama; na obrazovnoj sceni Srbije postaju veoma aktuelni programi pripreme za *aktivno traženje posla* koji obuhvataju prepoznavanje i analizu vlastitih potencijala, planiranje karijere, trening upravljanja vlastitim resursima, trening samopouzdanosti, veštine prezentacije i veštine pisane komunikacije i pisanja biografije (Curriculum vitae). Novine obiluju savetima kako se snaći ukoliko tražite posao, dok kada se radi o efektima takvih programa, preporuka i uputstava, oni su nepoznati. Postoji velika skepsa da je čitav 'japi' moderan pristup zapravo samo 'mazanje očiju' da bi se neki drugi, realni i urgentni problemi stavili u drugi plan, što nije toliko neosnovano, budući da je Srbija velikim svojim delom siromašna sredina u kojoj je teško zadovoljiti i neke elementarne potrebe.

Sa nekih drugih stanovišta i po nekim drugim istraživanjima mladi u Srbiji nisu uopšte toliko nekonkurentni u okruženju, niti su u deficitu kada se radi o pristupu internetu, poznavanju stranih jezika, putovanju u inostranstvo, stručnosti i dodatnim obrazovnim iskustvima u odnosu na mnoge zemlje sveta. U saradnji sa CESID-om Telekom je sproveo istraživanje tokom 2005. godine i došao do pomalo iznenađujućih rezultata o korišćenju savremenih informacionih i komunikacionih tehnologija u Srbiji²⁸ - čak 35% domaćinstava u Srbiji poseduje pristup Internetu, dok čak 55% ima bar jednog člana koji koristi Internet – što nas dalje vodi do brojke od oko milion korisnika. Reakcije na to istraživanje su, kao što se to i moglo očekivati, bile različite i interpretacije podeljene; ilustrovaćemo ih sa tri komentara posetioca sajta B92: „53 posto je izjavilo da ne želi da koristi internet i da ih to uopšte ne interesuje.“ Da li je potreban još neki komentar?²⁸ „Pristup Internetu je u istoj ravni sa potrošnjom koka-kole ili hamburgera po

²⁵ <http://www.unmillenniumproject.org/goals/gti.htm#goal2>

²⁶ *Politika*, br. 161, Beograd, 1997.

(http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/97/161/161_10.HTM).

²⁷ Basic skills entrepreneurship and foreign languages, Working group progress report, 2003.

²⁸ http://www.24x7.co.yu/default.aspx?cid=400&fid=300&pid=Istrazivanje_Telekoma_Srbija

glavi stanovnika. Nema koristi za krajnjeg korisnika ili državu, već za onoga ko je osmislio proizvod ili uslugu.“ i „Internet nije ničije vlasništvo niti bilo ko ima a priori korist. Najveću korist upravo imaju krajnji korisnici zbog mogućnosti izbora sadržaja koji je gotovo neograničen. Muka mi je od teorija zavere. www=666 šta li već!? Je l' to danas objavljujete više nebuloza nego inače?“²⁹ Naravno, istraživanje je sprovedeno u urbanom području i obuhvatilo je korisnike koji poseduju telefonsku liniju, tako da su mnogi deprivirani i marginalni slojevi društva izostavljeni, što čini podatke impresivnijim, ali ne i tačnijim. Studenti mnogih fakulteta ne koriste Internet, njihovi fakulteti nemaju adekvatnu Internet prezentaciju, niti računarske učionice u kojima bi studenti mogli da rade svakog radnog dana. Isti je slučaj i sa srednjim školama.

Između modernog i tradicionalnog, korišćenja tehnoloških inovacija i čekanja gradskog prevoza i do sat vremena, tradicije automatizma u rešavanju društvenih problema i ponuđene slobode koju mogu da iskoriste samo određeni pojedinci iz privilegovanih slojeva, samovolje sitnih privrednika kao poslodavaca i privremenih poslova u velikim kompanijama, do kojih se dolazi uglavnom preko veze, mali broj mladih koji je ostao u Srbiji verovatno je najugroženiji sloj stanovništva, koji ne zna ni kako da se pripremi niti kako da artikulise zahteve za ostvarenjem dva osnovna ljudska prava, prava na obrazovanje i prava na rad. Iako možda poseduju veliki potencijal, volju da se uključe u aktivno rešavanje svojih problema, da u isto vreme rade i studiraju, nauče sve ono što im formalno obrazovanje ne pruža i izbere se da vide kako žive ljudi u drugačije uređenim društvima sa drugačijom kulturom putem stipendija, prakse ili rada u inostranstvu, sredina u Srbiji još uvek ne deluje potpuno spremna da prihvati inovativne ideje i obezbedi stručnjacima obećavani standard, tako da oni, najčešće, po povratku svoje zamisli i ne mogu da sprovedu u delo.

Mada je očigledno da se neke systemske društvene promene u Srbiji događaju, transformisanje zastarele i teško oštećene privredne i institucionalne strukture Srbije u skladu sa zakonitostima liberalno-tržišnog uređenja teku veoma sporo, dok glavne nedostatke i krize te transformacije najjače osećaju upravo ljudi koji nemaju veliku količinu pokretnog ili nepokretnog vlasništva, niti neku od vodećih pozicija u vladajućoj strukturi. Šire analize mogućnosti da u ovom kontekstu transformacije ka tržišnom modelu doprinesu ostvarenju ideala smanjenja siromaštva i ostvarenja ljudskih prava, prava na rad i na jednako obrazovanje, nisu toliko popularne na ovim prostorima i privilegija su «razvijenih» zemalja koje, zbog i dalje prisutnih velikih društvenih problema, shvataju da moraju da promišljaju načine za dostizanje bolje budućnosti. Društveni pokreti kao što su ekološki, feministički i pacifistički, koji su u velikoj meri takođe proizvod tranzicije i razvoja građanskog društva, deluju odlučnije dok ne postanu deo sistema, dok nakon toga prestaju da budu toliko prisutne njihove kritike i akcije na poboljšanju položaja različitih marginalizovanih grupa ljudi. Sa druge strane, dok je i samo društvo u opštoj konfuziji oko svojih dominantnih vrednosti i privrednog sistema, mladi imaju još više razloga da budu zbunjeni i blokirani u nekom međuvremenu koje im ne nudi rešenja i ne daje odgovore.

²⁹

http://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=183030&version=print

Zapošljavanje mladih i modernizovanje pravnog i obrazovnog sistema su aktivnosti koje predstoje kako vladajućim strukturama, tako i samim mladima koji nemaju vremena da čekaju da neko drugi preuzme odgovornost za poboljšanje njihovih mogućnosti i njihove sudbine. Budući da pojedinci sami ne mogu da urade ništa što bi imalo širi društveni značaj, solidarnost i međusobno organizovanje mladih takođe su metode društvenog delovanja koje bi mladi trebali više da koriste kako bi svoje šanse sa prostora čekanja i očajavanje prebacili na polje delovanja i nadanja.